

Naujos disertacijos

TOMO AKVINIEČIO MORALĖS FILOSOFIJOS ANALIZĖ

2000 metų lapkričio 6 dieną Vilniaus Universiteto Filosofijos fakultete, viešame doktorantūros komiteto posėdyje disertaciją „*Liberum arbitrium* Tomo Akviniečio moralės filosofijoje“ sėkmingai apgynė Lina Šulcienė, dirbanti Kauno Technologijos Universiteto Filosofijos katedroje.

Jos darbo vadovas – prof. habil. dr. Romanas Plečkaitis, doktorantūros komiteto nariai – prof. habil. dr. Vitas Areška, dr. Kęstutis Dubnikas, prof. habil. dr. Bronislovas Genzelis ir doc. dr. Tomas Sodeika. Darbui oponentais prof. habil. dr. Bronislovas Kuzmickas ir doc. dr. Aleksandras Dobryninas.

Ginamoji disertacija priklauso neotomistinės filosofijos kryptčiai. Ji yra Tomo Akviniečio etikos tyrinėjimas, skirtas žmogaus laisvės sampratai.

Įvade, tyrinėjimų apžvalgoje disertantė sugrupavo visus Tomo minčių apie žmogaus laisvę tyrinėjimus. Grupavimo kriterijumi pasirinko tyrinėtojų požiūrį į Akviniečio prigimtinio įstatymo sampratą, tai, kokią vietą, jų požiūriu, prigimtinis įstatymas užima Tomo etikoje ir koks prigimtinio įstatymo ir laisvos veiksenos santykis. Šio kriterijaus pasirinkimą motyvavo tuo, kad keliant prigimtinio įstatymo vietas Tomo etikoje klausimą, pasak disertantės, kalbama apie šios etikos interpretavimo prielaidas, apie principus, kuriais remiantis analizuojamos jo etikos problemos.

Pirmasis disertacijos skyrius ir yra skirtas tokio pobūdžio šio darbo identifikacijai. Pagal šį kriterijų pati disertantė savo darbą laiko artimiausiu vienai iš keturių jos išskirtųjų, moderniausių, Liuveno tomistinės mokyklos tyrinėtojų pozicijai. Tą poziciją ji apibrėžia trimis tezėmis:

1. Tomo etiką galima laikyti pagrįstą jo prigimtinio įstatymo teorija tik tuomet, kai prigimtinis įstatymas suprantamas kaip būtinas racionalių būtybės galutinio tikslo, arba gėrio, siekimas, kitaip tariant, kai jis suprantamas viena iš keturių Tomo šios sąvokos vartojamų reikšmių. Suprantant jį kitomis trimis reikšmėmis: kaip žmogaus racionalumą, kaip jo gebėjimą ir polinkį formuoti prigimtinio įstatymo principus ir pagaliau kaip pačius šiuos principus, tuomet prigimtinis įstatymas Tomo laisvės teorijoje tėra pakankama žmogaus laisvės sąlyga.

2. Prigimtinio įstatymo principai kildinami ne iš žmogaus prigimties, bet iš metafizinės tikrovės refleksijos.

3. Praktinis mąstymas, arba konkrečios veiksmo taisyklės, konkretaus veiksmo principo formavimas, nėra tapatus spekuliatyvaus mąstymo procesui.

Pagrindinė Šulcienės disertacijos dalis, II skyrius, skirtas *liberum arbitrium* galios sampratai Tomo sistemoje. Būtent ši galia, pasak disertantės, tiek jam, tiek daugumai patristikos

ir viduramžių mąstytojų reprezentuojanti žmogaus laisvę ir esanti žmogiškos būtybės subsistencijos išraiška.

Antrajame disertacijos skyriuje atskleidžiami ir analizuojami *liberum arbitrium* galios statusas, savybės ir funkcijos Tomo sistemoje. Ypatinę dėmesį disertantė skiria valios ir intelekto santykio problemai. Mat *liberum arbitrium* pagal patį bendriausią jo apibrėžimą yra *facultas voluntatis et rationis*, t.y. valios ir proto sugebėjimas. Tomas, pasak L. Šulcienės, *liberum arbitrium* galią redukuoja į specifinį šių dviejų žmogaus sielos galių santykį, kuris yra kertinė ir bene sudėtingiausia jo antropologijos problema.

Be jos, disertacijoje analizuojamos ir sprendžiamos kitos problemos. Ir tos, su kuriomis galynėjosi Akviniečio mokiniai, šalininkai ar oponentai, diskutavę su Paryžiaus vyskupo Stepheno Tempiero sudaryta komisija dėl kai kurių Tomo tezių eretiškumo tuoj po jo mirties, ir tos, kurias sprendžia šių dienų tyrinėtojai. Pavyzdžiui, iškeltos neoscholastinės Tomo minties interpretacijos tradicijos arba Lottino, Lonergano ir kitų pokyčio Akviniečio mąstyme apie laisvę teorijos šalininkų tyrinėjimų. Tai – laisvo žmogaus veiksmo metafizinės struktūros ir jo mechanizmo klausimai, valios ir intelekto pirmumo vienas kito atžvilgiu problema, Tomo voliuntarizmo ir intelektualizmo problema, jo mąstymo pokyčio klausimas, žmogaus laisvės ribų, arba jo santykio su galutiniu tikslu, problema ir kitos.

Didžioji jų dalis sprendžiama II disertacijos skyriuje, nuosekliai analizuojant Tomo veikalus chronologine tvarka. Disertantės atlikta chronologinė tekstų analizė parodė, kad *liberum arbitrium* galia žmogaus laisvę reprezentuoja tik ankstyvuosiuose ir viduriniajam kūrybos laikotarpiui priklausančiuose veikaluose.

Vėlyvuosiuose, 1270–1273 metais rašytuose tekstuose, pasak jos, žmogaus laisvę reprezentuoja laisva valia, galia, turinti didesnį pajėgumą negu *liberum arbitrium*. Mat jos dėka žmogus esąs laisvas netgi savo santykio su galutiniu tikslu požiūriu. III-ąjį skyrių disertantė skyrė laisvos valios problematikai bei *liberum arbitrium* ir laisvos valios koreliacijos tyrimui.

Taigi galima teigti, kad Šulcienės disertacijoje yra išdėstytos pamatinės Tomo žmogaus laisvės teorijos sąvokos, perskyros ir problemos, analizuojama jo minčių apie laisvę evoliucija nuo ankstyvojo iki vėlyvojo kūrybos laikotarpio ir pateikiama savita Akviniečio laisvės teorijos rekonstrukcija.

Disertantei pristačius savo darbo tezes, profesorius Areška iškėlė keletą klausimų. Jis klausė, kaip Tomo sistemoje suderinami valios laisvė ir prigimtinis būtinumas. L. Šulcienė trumpai paaiškino, kad Akvinietis žmogaus laisvės santykio su būtinumu problemą sprendžia dvejopai. Pirmiausia, Akviniečio požiūriu, žmogus iš prigimties būtinai siekia prigimtinio tikslo, arba gėrio. Šio siekio ir žmogaus laisvės santykio problema yra viena iš pagrindinių disertacijoje sprendžiamų problemų. Kita vertus, laisvai pasirinkdamas žmogus susiduria su jį veikiančia būtinybe, kurią reprezentuoja 'dispozicijos' terminas. Žmogaus dispoziciją apibrėžia jo paties vidiniai įpročiai, dorybės ir ydos, tam tikra jo proto defektyvumo būklė, jo nuodėmingumo laipsnis ir pan.

Kitu klausimu Areška ieškojo sąsajų tarp Tomo Akviniečio teorijos ir entropijos dėsnio. Jei, pasak Tomo, žmogus sukurtas iš nieko, ir dėl to jam būdingas silpnėjimas, ir jeigu uždaros sistemos būtinai išsigimsta, o žmogus – uždara sistema, ar tuomet, klausė profesorius, neatsiveria žmogui gana liūdna perspektyva? Į šį klausimą Šulcienė atsakė taip pat trumpai.

Pasak jos, Tomas aiškiai teigia, kad žmogus laisvės niekuomet negali prarasti. Taigi jo mokymas prasilenkia su entropijos teorija.

Savo atsiliepimus pateikė oponentai. Profesorius Kuzmickas darbą įvertino labai teigiamai. Jis pripažino platų ir nuodugną filosofinį disertantės pasirengimą, Tomo Akviniečio filosofijos išmanymą, akcentavo labai tikslią Tomo moralinės filosofijos sąvokų analizę. Oponentas teigė, kad disertacija yra kaip reta solidus į daktaro laipsnį pretenduojantis darbas, kurio vertę sudaranti geru originalių veikalų ir daugelio interpretatorių darbų pažinimu pagrįsta įžymiojo scholasto moralės filosofijos analizė.

Docentas Dobryninas, disertaciją įvertinęs teigiamai, pateikė ir keletą pastabų.

Pirmiausia Šulcienės disertacijoje pasigedęs platesnio teorinio ir istorinio tyrinėjamų problemų konteksto. Pasak jo, darbe neatsispindi fundamentalūs pokyčiai pačioje neotomistinėje filosofijoje, nėra platesnio tiek šiuolaikinio tomizmo, tiek šiuolaikinės filosofinės problematikos disertacijos tema aptarimo, darbas stokoja išsamesnio Tomo metafizikos principų bei sąvokų aptarimo.

Disertantė į tai atsakė, jog visi nurodyti dalykai, kurių esą trūksta jos darbui, naudingi ir reikalingi ne tiek jam, kiek jo skaitytojui Lietuvoje. Kadangi Lietuvoje nėra neotomistinės filosofijos mokyklos, toks specialus tyrinėjimas, koks yra ši disertacija, negalės užpildyti visų su tuo susijusių spragų.

Kitą pastabą oponentas išsakė dėl to, kad iš visų pastangų modernizuojant tomizmą Šulcienės darbe atsispindi tik Tomo mąstymo pokyčio teorija, o Lonerganas, žymus transcendentinio tomizmo atstovas, pristatomas tik kaip pokyčio teoretikas. Į tai disertantė atsakė, kad tomizmo tyrinėtojų diskusija XX šimtmeityje

dėl pokyčio Tomo mąstyme iš esmės yra diskusija dėl valios ir intelekto sąveikos laisvame veiksmo, t. y. diskusija dėl esminės Akviniečio laisvės sampratos problemos. Todėl pokyčio teorija ir buvusi šiam darbui tokia svarbi. Šulcienė pritarė oponentui, kad analizuojant tomistinę filosofiją kitu aspektu ar pristatant bendrąją jos panoramą, be abejonės, būtų akcentuojami kiti dalykai.

Toliau oponentui kilo abejonių dėl termino „Tomo laisvės teorija“ teisėtumo, t. y. dėl galimybės priskirti Akviniečio laisvės sampratai teorijos statusą.

Atsakydama L. Šulcienė mėgino įrodyti, jog šį statusą Tomo laisvės koncepcijai galima priskirti. Pasak jos, laisvės klausimas Akviniečio veikaluose turi išskirtinę, ypatingą vietą. Jam esą skirta gana daug tekstų. Pirmiausia didžiulis, iš 15 skyrių sudarytas 24-asis *De Veritate* veikalo klausimas „*De libero arbitrio*“. Toliau *Summa contra Gentiles* I knygos 88 skyrius „Kad intelektinės substancijos turi *liberum arbitrium* galią“. Toliau *Summa Theologiae* Pirmosios dalies 83 klausimas „*De libero arbitrio*“, sudarytas iš 4 skyrių. Pagaliau vėlyvojo *De Malo* veikalo 6 klausimas, skirtas *liberum arbitrium* galiai. Be šių, Tomo kūrybos lobyne esanti galybė laisvam valios funkcionavimui skirtų tekstų. Visus juos, disertantės požiūriu, galima laikyti Tomo laisvės teorijos branduoliu. Be to, scholastinis metodas pelno jo koncepcijai teorijos statusą.

Savo požiūrį į disertaciją išsakė doktorantūros komiteto nariai.

Docentas Sodeika pripažino Šulcienę vertę filosofijos daktarės vardo, padėjo jai už galimybę, skaitant šį darbą, praplėsti savo erudiciją, o darbą įvertino kaip nepaprastai kruopščią Tomo Akviniečio minties analizę, pavadindamas jį pagrįstu imanentinės analizės

metodu, turint galvoje tai, kad jame *liberum arbitrium* kategorija analizuojama grynai tomistiniame kontekste.

Sodeika pateikė keletą diskusinio pobūdžio pastabų. Iš dalies pritardamas Dobryninui, jis teigė pasigedęs pačiame scholastikos kontekste išskleistos kontekstinės analizės. Kitaip tariant, jo požiūriu, nagrinėjant *liberum arbitrium* sampratą Tomo filosofijoje būtų labai naudinga, ypač turint galvoje disertacijos tezę dėl Tomo Akviniečio voliuntarizmo, bent šiek tiek paliesti neabejotinai voliuntaristinės tradicijos mąstytojus, tokius kaip Joanas Dunsas Skotas, Viljamas Okamas.

Taip pat Sodeika disertacijoje pasigedo vadinamojo praktinio aspekto, t. y. atsakymo į klausimą, ką visi disertacijoje dėstomi dalykai gali pasakyti šiuolaikiniam žmogui. Jis suabejojo tuo, ar šiuolaikinis žmogus gali adekvačiai atpažinti savyje, savo vidiniame gyvenime, tas pamatines kategorijas, kuriomis operuoja Tomas Akvinietis, tokias kaip laisvė, valia arba intelektas. Mat visos tos sąvokos šiais laikais nesą tokie savaime suprantami dalykai. Jas šiuolaikinis žmogus supranta visiškai kitaip. Todėl esą labai įdomu pasidomėti galimybe tas pamatines Tomo Akviniečio kategorijas identifikuoti šiuolaikinio žmogaus vidinio dvasinio gyvenimo kontekste.

Tačiau Sodeika pripažino, kad tokie uždaviniai gerokai peržengia disertacijos rėmus. Vis dėlto baigdamas palinkėjo disertantei „neužsibūti pernelyg ilgai tame dvasios rezervate, kuris vadinamas tomizmu ar neotomizmu“, ir pamėginti išplėsti savo interesų horizontą, pasidomėti tais dalykais, kuriuos jis minėjo.

Kitas doktorantūros komiteto narys daktaras Dubnikas įvertino disertaciją kaip be galo kruopštų ir labai kvalifikuotą Tomo filosofijai skirtą darbą, kuriam, pasak jo, būdingas labai

geras Tomo metu diskutuojamų problemų apvaldymas ir išmanymas. Kita vertus, tai esą itin specifinis filosofijos istorijos tyrinėjimas, sąmoningas rekonstrukcinis, hermeneutinis darbas, tačiau ne gadameriška prasme, bet ieškantis paties Tomo minties tėkmės analitinio supratimo, siekiantis parodyti, kaip galima interpretuoti ir kaip autentiškiau interpretuoti *liberum arbitrium* paties Tomo filosofiniame palikime. Todėl šis darbas ir paliekąs tokio imantinio aiškinimo įspūdį.

Dubnikas išsakė keletą pastabų. Disertacijoje jis pasigedo vadinamųjų savaime suprantamų Tomo terminų pristatymo. Be to, jo nuomone, nederėtų pernelyg žavėtis tyrinėjimų apžvalgoje pristatyta autorių gausa, nes vėliau dauguma iš įvade paminėtų interpretacijų nesinaudojama ir nesiremiam. Pasak Dubniko, būtų pakakę koncentruotesnio tomistinių mokyklų apibūdinimo.

Vis dėlto jis pripažino darbą esant labai solidų, ekspertinį ir vertą daktaro laipsnio.

Profesoriaus Genzelio nuomone, ginamoji disertacija yra labai įdomus, originalus ir labai kruopščiai parengtas darbas. Tačiau labiausiai ją esą derėtų akcentuoti kaip lietuvių kultūros fenomeną. Mat, pasak Genzelio, dauguma akademinų filosofinių darbų šiuo metu orientuojasi į postmodernistinės filosofijos analizę, viename kitame nuklystama į devynioliktą amžių, o ankstyvesni laikai Lietuvoje tyrinėjami mažiausiai. Bet kiekvienos tautos kultūra turinti būti daugiaplanė ta prasme, jog ji turinti inkorporuoti kitų tautų kultūrą. Vadinasi, Šulcienės darbu, Genzelio požiūriu, užpildoma tam tikra terpė Lietuvos kultūroje. Jis paragino disertantę publikuoti disertaciją.

Profesorius Areška taip pat teigiamai atsiliepė apie ginamą darbą. Jis akcentavo tai, jog disertacijoje remiamasi ne antriniais šaltiniais,

o paties Tomo Akviniečio veikalais. Mat šaltinių pažinimas moksle esąs vienas iš svarbiausių dalykų. Areška pripažino, kad Tomo šaltiniai nėra lengvai įkandami, ir stebėjosi Šulcienės sugebėjimais ir aukšta kvalifikacija.

Darbo vadovas profesorius Plečkaitis iš pradžių aptarė reikalavimus, keliamus mediavistikos tyrinėtojams. Pasak jo, pirmiausia tam reikalingas analitinio mąstymo gebėjimas. Kitas dalykas esąs viduramžių lotynų kalbos ir jos filosofijos terminijos įvaldymas, kuris esąs nepaprastai sudėtingas uždavinys. Pirmąjį dalyką, pasak Plečkaičio, disertantė turėjusi ateidama studijuoti į doktorantūrą, antrąjį sugebėjusi įgyti studijų metu.

Plečkaitis kritikavo akademinėje aplinkoje vyraujančią polinkį kelti disertacijoms maksimalistinius reikalavimus ir ragino pakeisti požiūrio į disertacijas stilių. Jis pateikė kaip pavyzdį J. L. Ackrillo veikalą „Aristotelis“, išverstą į lietuvių kalbą ir išleistą 1994 metais. Pasak Plečkaičio, šioje knygoje Aristotelis pristatytas labai vienpusiškai: tiksliai jį pašlovinant. Profesorius pripažino, kad Aristotelį yra už ką šlovinti, tačiau taip pat atkreipė dėmesį, kad šiame veikalė visiška nekalbama apie Aristotelio atkaklų dogmatizmą neigiant žymiausių antikos pasiekimus, jo polinkį projektuoti pasaulį į savo metafizinę schemą. Pasak Plečkaičio, tokią disertaciją kaip ši knyga ginant

Lietuvoje, jos autoriui būtų patariama pridurti įvairius dalykus, priekaištaujant, kad jis pateikė dar ne visą panoramą. Toks maksimalistinių reikalavimų kėlimas esąs, pasak Plečkaičio, blogas įprotis, kurio reiktų atsisakyti.

Tokia pat netinkama praktika reiškiasi, Plečkaičio požiūriu, ir šio darbo gynime. Disertacijos trūkumu nurodant kokio nors dėstymo ar aiškinimo nebuvimą, pasak profesoriaus, kykla klausimas, ką reiktų pašalinti iš disertacijos, kad šitiems dalykams atsirastų vietos. Šulcienės disertacija apimties požiūriu netgi labai viršijusi limitą, kurį rekomenduoja instrukcija.

Pasak darbo vadovo, disertacija yra analitinis, stiprus, labai rimtas darbas. Jis paragino Šulcienę atspausdinti jį pripažintuose tomistiniuose žurnaluose ir palinkėjo nepabėgti iš mediavistų fronto.

Tomas Akvinitis, pasak Plečkaičio, Lietuvai ypač reikšmingas. Mat jis esąs tiesiogiai susijęs su mūsų kultūra, su filosofijos pradžia Lietuvoje. Juk filosofiją Lietuvoje pradėjusi ne Jėzaus draugija, o dominikonai 1507 metais, Vilniuje pradėję teologijos ir filosofijos studijas ir dėstę, žinoma, savo ordino daktaro pažiūras. Todėl, teigė Plečkaitis, mums tomizmo frontuose darbuotis yra reikšmingas dalykas kultūrine tradicijos prasme.

Romualdas Dabkus